

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Als iedereen het goed heeft, heb ik het ook goed¹

Voor het bestrijden van de crisis waarin het marktradicalisme ons heeft gebracht, zijn geen nieuwe visies nodig, wel een herbezinning op de grondbeginselen van de sociale markteconomie. Dit kan de valkuilen van doorgeschoten materialisme en individualisme omzeilen, de kloof tussen de reële en financiële economie dichten en de vertrouwensbreuk helen. Kerngedachte is dat de sociale markteconomie naast een economisch ook een sociaal aspect heeft.

door *Jürgen Rüttgers*

De auteur is CDU-politicus en minister-president van de Duitse deelstaat Noordrijn-Westfalen.

DEZE CRISIS IS NIET ALLEEN EEN economische crisis. De crisis is geen luchtbel die even moet leeglopen. Sinds september 2008 is de wereldhandel ingestort zoals sinds de Tweede Wereldoorlog niet meer is gebeurd. De grootste economische macht is in shock door het failliet van Lehman Brothers, het verdwijnen van alle Amerikaanse investeringsbanken, het instorten van de auto-industrie, de vrije val van de aandelenkoersen, de nationalisering van grote verzekeringsmaatschappijen als AIG, en de staatssteun voor de economie met biljoenen dollars. Tot voor kort leek dat ondenkbaar.

Een analogie ligt voor de hand: zoals de val van de Muur twintig jaar geleden het einde van het communisme betekende, zien we nu het einde van het turbokapitalisme. Het Sovjet-communisme is ten onder gegaan aan gebrek aan vrijheid, onderdrukking, isolatie en economische inflexibiliteit. Het turbokapitalisme gaat ten onder aan het tegendeel: te veel dynamiek, te hoge risico's, te veel deregulering, te grote verwevenheid en te weinig bestuur. Het einde van het turbokapitalisme betekent niet het einde

van de markteconomie. Marktradicalisme en markteconomie zijn twee verschillende zaken. De kracht van de markteconomie ligt in de productiviteit en de capaciteit zichzelf steeds opnieuw uit te vinden, en daarmee een ongekennde creativiteit te ontwikkelen. Maar het marktradicalisme heeft de markteconomie zwaar beschadigd. Daarom kan de crisis ook niet overwonnen worden door gewoon op de oude voet door te gaan. De crisis is een fundamentele vertrouwenscrisis. Om die te overwinnen moeten besluitvorming en verantwoordelijkheid weer met elkaar verbonden worden. Alleen zo kan vertrouwen ontstaan. Vertrouwen ontstaat door leiderschap en duidelijke doelen. Alleen zo kan de crisis beëindigd worden.

De eerste oorzaak voor de crisis ligt bij de scheiding van de reële en de financiële economie. Ik herinner het me nog goed: tijdens een verblijf in Londen in 2006 verbaasde ik mij erover dat Groot-Brittannië onaangedaan toezag hoe het land verder werd gede-industrialiseerd. Mij werd verteld dat de pogingen van Duitsland om de industrie juist te behouden achterhaald waren. Mij werd verteld dat geld tegenwoordig met geld verdiend wordt. Ik bleef bij mijn mening dat de welstand van een land met 60 miljoen inwoners zoals Groot-Brittannië, of met 80 miljoen inwoners zoals Duitsland, op den duur niet alleen op financiële dienstverlening kan berusten. Het antwoord was: 'Kijk maar naar Wimbledon. Op Wimbledon spelen op het Centre Court een Indiër en een Pakistaan tegen elkaar, maar het belangrijkste is: Wimbledon ligt in Groot-Brittannië.' Men dacht dus, met andere woorden, dat geld voortaan met geld werd verdiend. De productie van goederen moest verplaatst worden naar de nieuwe industrielanden en de derde wereld. De oude industrielanden zouden zich op de 'financiële industrie' moeten concentreren. Bovendien was de groei van de vrije markt, vooral de financiële markt, de eigenlijke oorzaak voor de gigantische wereldwijde economische groei. Toen ik zei dat de financiële markten voor het bestrijden van risico's duidelijke spelregels nodig hadden, wilde niemand dat horen. De antwoorden kwamen hier op neer: markten kunnen het beste zichzelf reguleren. Er is een *global standard* en die wordt hier aan de Stock Exchange en in de City gemaakt. Deze manier van denken zorgde voor een reusachtige groei van financiële transacties zonder reële tegenwaarde, zonder reële productie. Aangezien geld en nieuwe financiële producten altijd en overal verhandeld konden worden, kwamen de handelaren los te staan van hun reële omgeving. Ze geloofden dat geld de wereld regeert. Daarmee hadden ze zich helemaal van de rest van de samenleving verwijderd.

De afsplitsing van een deel van de elite van de rest van de samenleving is de tweede belangrijke oorzaak van de crisis. Dat had niet alleen te maken met inkomen en invloed, met macht en prestige. Deze verwijdering ging dieper. Deze elites zijn het slachtoffer geworden van twee ideologieën

waarvan we dachten dat ze achter ons lagen; de ideologie van het materialisme en die van het individualisme. We hebben een bijna grenzeloze hebzucht en tegelijkertijd een lichtzinnigheid beleefd die niemand ooit voor mogelijk had gehouden. Het is dit ongeremde materialisme dat ons in de economische crisis heeft gestort. Als dat in de maatschappij de overhand krijgt stort de maatschappij in. Want dit materialisme is niet te verenigen met onze culturele basis, ons christelijk mensbeeld. Het ongeremde materialisme bedreigt zowel de basis van onze gemeenschap als de sociale markteconomie en daarmee de eenheid van de samenleving.

Ons maatschappelijk bestel berust op de waarden van de joods-christelijke traditie en van de Verlichting, op het bewustzijn van de eigenwaarde van elk mens. De eerste Duitse bondskanselier na de Tweede Wereldoorlog, Konrad Adenauer, wees een zuiver materialistisch wereldbeeld al in 1946 af: 'De mens heeft een eigen waarde en de waarde van elk mens is onvervangbaar. Hieruit volgt een visie op de staat, de economie en de cultuur, die anders is dan de visies die in Duitsland lange tijd gebruikelijk waren.' Hiermee wees hij ook de gruweldaden van de nazi's af en legde hij de basis voor een nieuwe politiek.

Met deze op de ethiek gebaseerde opvatting van de staat en de economie hebben wij de laatste decennia de eenheid van onze samenleving bewaard. Maar vandaag de dag staat die eenheid op het spel door het ongeremde materialisme. Want dit materialisme is verbonden met een net zo ongeremd individualisme. Ook dat bedreigt de basis van onze samenleving. De mens is namelijk niet alleen een individu, de mens is vooral een sociaal wezen. Daarom moet er iets veranderen aan de mentaliteit van de mensen. Het is belangrijk dat de mensen weer meer tijd voor elkaar hebben, dat ze met elkaar leven in plaats van naast elkaar, dat families bij elkaar blijven, dat vrienden er voor elkaar zijn en dat mensen elkaar bijstaan, juist als het minder goed gaat. Dat kan niet geregeld worden met een druk op de knop. Daar moet een leven lang voor geleefd worden, ook als voorbeeld voor onze kinderen. De crisis leert ons: de tijd van het onbegrensde individualisme is voorbij. We hebben een nieuwe cultuur van 'met elkaar' nodig.

POLITIEK VAN NIEUWE ZEKERHEID

Als gevolg van het materialisme en individualisme van de afgelopen jaren is de samenleving steeds meer uit elkaar gevallen. Uit elkaar gevallen in armen en rijken, in hoog- en laagopgeleiden, in allochtonen en autochtonen. In het begin van de jaren vijftig verdiende een werknemer in een groot bedrijf een paar honderd mark per maand en een manager een paar duizend. Vandaag de dag verdient een werknemer een paar duizend euro per

maand, de manager een paar miljoen. Hier is een tweedeling ontstaan die de eenheid van de samenleving in gevaar brengt. De middenklasse verliest hierdoor het vertrouwen in ons maatschappelijk bestel. De middenklasse voelt dat inkomens vandaag de dag ongelijker zijn verdeeld dan vroeger. En dit geldt ook voor de vermogens. De rijken zijn rijker geworden. De rest van de samenleving is echter niet rijker, maar zelfs armer geworden. De angst voor de sociale achteruitgang stijgt, vooral bij de middenstand. Hierdoor worden mensen onzeker. Maar onzekerheid verlamt een mens. Angst voor de toekomst staat de toekomst in de weg.

De mensen verwachten daarom terecht van de politiek dat sociale verschillen geen onoverbrugbare hindernissen worden. De neoliberale visie op de staat die zich zo min mogelijk mag bemoeien met de economische en sociale belangen en de markt zo veel mogelijk zijn gang moet laten gaan, is in het licht van de wereldwijde economische crisis absurd geworden. Voor een menselijk bestaan zijn gezondheid en scholingskansen van elementair belang. Het is de opgave van de staat *iedereen* die kansen te bieden. Dat kan de markt niet. Het is de opgave van de staat om onze zekerheid tegen gevaren te beschermen. Wilhelm von Humboldt zei al: ‘Zonder zekerheid kan de mens noch zijn krachten opbouwen, noch de vruchten van zijn krachten proeven; want zonder zekerheid is er geen vrijheid.’

Dat geldt tot de dag van vandaag. Vrijheid en zekerheid horen bij elkaar. Er is geen vrijheid zonder zekerheid en geen zekerheid zonder vrijheid. Dat is de kern van de sociale markteconomie. We hebben een politiek van nieuwe zekerheid nodig. We moeten vastberaden optreden tegen sociale verwaarlozing, tegen armoede onder ouderen, tegen scholingstekorten en tegen segregatie. Een politiek van nieuwe zekerheid betekent geen herverdeling door de staat. Een politiek van nieuwe zekerheid verlangt grote maatschappelijke inspanningen. Ze verlangt van de mensen meer eigen initiatief, zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid. Maar ze biedt een levensperspectief waar geen plaats is voor willekeur en angst om het bestaan. Er is een weg naar deze eerlijke samenleving. In deze samenleving met een menselijk gezicht is voor iedereen plaats.

De sociale markteconomie was en is hét succesmodel van de Duitse geschiedenis, omdat economisch succes met sociale rechtvaardigheid en stabiliteit verbonden wordt. De markt schept namelijk geen normen en waarden. De markt schept geen rechtvaardigheid en solidariteit. Economisch beleid betekent daarom niet alleen deregulering, privatisering en belastingverlaging. Economisch beleid betekent een vrij speelveld, maar ook duidelijke regels waar iedereen zich aan moet houden. Deze regels waarover de vaders van de sociale markteconomie het al hadden zijn eenvoudig. Verdienen komt voor verdelen. Staatshulp is altijd hulp bij zelf-

hulp. Geen uitkering zonder tegenprestatie als je kunt presteren. Iedereen krijgt een kans. Niemand blijft achter.

Doorslaggevend is vooral het prestatieprincipe: prestatie moet beloond worden. Als dat niet meer zo is – als managers en bestuurders bijvoorbeeld ondanks mislukkingen reusachtige ontslagvergoedingen krijgen – dan stort de maatschappelijke orde in. Politiek die het principe ‘prestatie moet beloond worden’ volgt, moet vooral de middenstand versterken. Want de middenstand is het hart van de samenleving. De middenstand zorgt voor innovatie, de middenstand zorgt voor de opleiding van honderdduizenden jongeren, de middenstand houdt die miljoenen aan het werk. De middenstand neemt sociale verantwoordelijkheid. Vooral bij familiebedrijven gaat het niet om succes op de korte termijn. Bij familiebedrijven gaat het erom voor de toekomst iets te bereiken en te bewaren. Maar het prestatieprincipe moet ook voor de solidaire sociale staat gelden. Daarom mag iemand die een leven lang gepresteerd heeft en sociale premies heeft betaald, niet na een jaar werkloosheid net zo behandeld worden als iemand die nauwelijks heeft gewerkt.

De sociale staat moet rechtvaardig handelen om weer vertrouwen te bieden. Prestatie moet niet alleen op het materiële vlak beloond worden. Prestatie betekent ook levensprestatie: de prestatie van moeders die hun kinderen opvoeden. De prestatie van vrijwilligers die zich voor het algemeen belang inzetten. De prestatie van een leven lang hard werken, ook voor laagbetaald werk.

We moeten in de economie terugkeren naar de waarden van de eerlijke koopman

Economisch verstand met sociale rechtvaardigheid verbinden – dat is de politiek van de sociale markteconomie. Dat geldt in de crisis meer dan ooit. Dat is de opgave van de politiek, want het gaat om de toekomst

van ons allemaal. En er rust geen zegen op als het devies is: ‘Ik werk voor mijn geld’, maar als het motto luidt: ‘Mijn geld werkt voor mij.’ En er rust ook geen zegen op speculeren op speculaties over speculaties of op beurs-speculanten die de graanprijs zo hoog opdrijven dat de boeren die het verbouwen, het graan niet meer kunnen betalen. ‘Speculatie is ethisch twijfelachtig’ – dat is een krachtige uitspraak. Hij stamt uit het proefschrift van Oswald von Nell-Breuning, een van de knappe koppen van de katholieke sociologie, en is bijna honderd jaar oud. Maar de zin is vandaag de dag nog net zo actueel als toen. Daarom moeten we in de economie terugkeren naar de waarden van de eerlijke koopman – terugkeren naar vlijt, fatsoen en eerlijkheid. Alleen zo kunnen we gesterkt uit de crisis komen.

De toekomst heeft waarden nodig. Dat betekent: we hebben geen

nieuwe visies nodig. Wat we nodig hebben is een herbezinning op onze grondbeginselen, op de grondbeginselen van de sociale markteconomie. En op de grondbeginselen van een christelijke sociale visie. Wie dat doet, krijgt een duidelijke voorstelling van hoe de samenleving van de toekomst eruit kan zien: het is een samenleving waarin mensen van hun werk kunnen leven, niet omdat de staat een minimumloon voorschrijft, maar omdat wij een einde hebben gemaakt aan uitbuiting door bedrijven. Het is een samenleving waarin mensen op leidende posities zitten – niet om geld te verdienen, maar om verantwoordelijkheid te nemen; niet omdat ze naar hun bankrekening kijken, maar omdat ze zich inzetten voor de goede zaak en voor de mensen. Het is een samenleving waarin niet constant iedereen die een probleem heeft, de staat om hulp vraagt, maar eerst vraagt wat hij zelf voor de samenleving en zijn land kan doen. Maar het is ook een samenleving die een sterke staat heeft – een staat die zich niet onder druk laat zetten door belangengroepen, een solidaire sociale staat, die zich aan de basisregels van rechtvaardigheid en solidariteit houdt en zich concentreert op zijn kernopgaven: de bescherming tegen de elementaire risico's van het leven. Meer dan ooit gaat het om een solidaire sociale staat waar mensen op kunnen rekenen als ze in nood geraken.

Iedereen meenemen in de verandering, daar gaat het om. Maar dat kan de staat niet alleen. Daarvoor is een sterke samenleving van burgers nodig. Zonder sterke partijen, kerken, vakbonden en verenigingen kan de samenleving geen vrijheid en zekerheid garanderen. Want deze instellingen zijn de hoekstenen van onze samenleving. We mogen die niet verzwakken. We moeten ze versterken om de markteconomie een toekomst te bieden. We hebben een politiek nodig die zich laat leiden door de joods-christelijke cultuur en de Verlichting en in de beste zin van het woord 'burgerlijk' is. Dat betekent dat zij zich laat leiden door het algemeen belang. En dat betekent vandaag de dag dat sociale afkomst niet doorslaggevend is. Doorslaggevend is het verantwoordelijkheid te nemen en zich in te zetten voor anderen: in de familie, in de gemeente, in verenigingen en ook in de politiek.

DE MORELE WAARDEN VAN DE SOCIALE MARKTECONOMIE

We hebben groei nodig om de demografische veranderingen, de ontwikkeling van de kenniseconomie en de klimaatverandering vorm te kunnen geven. Als we meer willen verdelen moet onze productiviteit stijgen. Dat kan in de geglobaliseerde kenniseconomie alleen door een uitstekend onderwijsstelsel, van de kleuterschool, de beroepsopleiding tot de universiteiten en onderzoeksinstituten. Op de lange termijn moeten we daarom minstens 10 procent van de budgetten zo inrichten dat we meer uitgeven aan onderwijs.

Toch is vooruitgang geen doel op zich. We moeten de moderne logica van het ‘steeds meer’ en ‘steeds sneller’ doorbreken. Daarom moeten de principes van de economie niet ook voor de familie en het privéleven gelden. Daarom hebben we ook een nieuwe vorm van onthaasting nodig: meer tijd om na te denken, om met elkaar te praten, meer tijd voor rust en bezinning. We moeten de waarde van de innerlijke rust herontdekken. Want opgejaagde mensen kunnen niet creatief zijn. Onderwijs kan in een menselijk systeem niet in dienst gesteld worden van de markt. Natuurlijk is er een samenhang tussen goed opgeleide mensen en de welvaart van een land. En natuurlijk moet onderwijs ook bijdragen aan onze economische welvaart. Maar dat is niet alles. Scholen en universiteiten hebben hun eigen waarde. Ze stellen eisen, zijn eigenzinnig en hebben hun eigen tradities. Want onderwijs is ook een doel op zich. Daarom mag het onderwijs niet onderworpen worden aan de economie. We moeten het onderwijssysteem zo versterken dat iedereen de kans krijgt om de sociale ladder te beklimmen. Met meer algemene ontwikkeling, met sterkere individuele ondersteuning, meer voorschoolse taalcurricula en met een betere ondersteuning van leerlingen die moeite hebben met ‘normale’ schoolloopbanen. Dan zorgen we ook voor meer gelijke kansen op de arbeidsmarkt. Een menselijk systeem bestaat dankzij mensen die zich inzetten voor het algemeen belang en het maatschappelijk middenveld. Ik maak me er zorgen over dat mensen de partijen, de vakbonden of de kerken de rug toekeren. Ook zetten steeds minder mensen zich vrijwillig in voor liefdadigheidsverenigingen. Ook hier moet de mentaliteit veranderen, want zonder een sterke samenleving van actieve burgers zal de samenleving uit elkaar vallen.

We moeten terug naar de sociale markteconomie. Dat is de basis van waaruit we de crisis kunnen overwinnen. Het is ook de basis voor een nieuw *wirtschaftswunder*. Maar de sociale markteconomie is meer dan een economisch systeem. Het is een moreel systeem. Het is vooral een belofte voor de toekomst: dat iedereen een kans krijgt. Het is meer dan naast elkaar leven, terwijl iedereen alleen op zijn eigen voordeel uit is. Het is een met elkaar leven waarbij iedereen begrijpt: ‘Alleen als iedereen het goed heeft, kan ik het ook goed hebben.’

Vertaling: Frank Braakman, Leiden

Noot

-
- 1 Deze tekst is een verkorte versie van Rüttgers' bijdrage 'Wir schaffen das!' in Jürgen Rüttgers (red.), *Wer zahlt die Zeche? Wege aus der Krise* (pp. 91-102). Essen: Klartext, 2009.